

SZÁSZ ANNA

Változások és változatlanóságok

Vegyesváltó. Pillanatképek nőkről, férfiakról.

(Egyenlő Esélyek Alapítvány, 1999)

Levelet írok X. Y.-nak.

Ezer éve ismerem. No persze, ez túlzás, de a huszonöt az tény. Azonos generációhoz tartozunk, nem tudom, hányszor ültünk egymással szemközt. Igaz, mindig én voltam a kérdező és a közvetítő, ő pedig a válaszoló, a nyilatkozó, a *szakértő*. De akkor is, szólíthatnám a kereszt-, sőt a becenevén, de valami belső gátlás visszatart. Némi tusakodás után tehát azt írom, hogy Kedves Tanár Úr. Ő bezzeg nyugodt lélekkel szólít engem a keresztnevemen. Ez a megszólításbeli egyenlőtlenség nemde a csendőrpertu? Kapcsolatrendszerünkben, a megszólításokban a demokratikus hagyományok hiánya tetten érhető. Érzékelhető a zavar, hogy amikor nőkről van szó, nőnemű lényekről, XX kromoszómájú egyedekről, akkor is egyre gyakrabban mondanak hölgyeket, noha az utóbbi nem szinonimája az előbbinek. Avagy nem jelenkori ellentmondásos viszonyainkra jellemző-e, hogy miközben változatlanul él és virul a csendőrpertu, a rend derék őrei prostituált hölgyekként emlegetik az utcalányokat? Vajon négy szemközt is?

Talán soha nem volt nagyobb szükség a tisztánlátásra, az önismeretre, a velünk történetek elemzésére, mint most, ebben a rendszert váltó évtizedben. Két év telt el a *Szerepváltozások*, a *Jelentés a nők helyzetéről* című kötet megjelenése óta, amellyel a szerkesztők – *Lévai Katalin* és *Tóth István György* – a fenti törekvések jegyében hagyományt kívántak teremteni. Most pedig itt van az újabb kötet: *Vegyesváltó/Pillanatképek nőkről, férfiakról* címmel a folytatás.

Bár változás állt be a szerkesztők személyében – ezt a kötetet *Lévai Katalin* mellett *Kiss Róbert* és *Gyulavári Tamás* jegyzik –, a két könyv szerzőgárdája sem teljesen azonos, továbbá változott a hinterland is, tudjuk, átalakult a Munkaügyi Minisztérium, megszűnt az Egyenlő Esélyek Titkársága, megszületett viszont e néven egy alapítvány, ám változatlan maga a szándék, amely mindkét kötetet létrehozta.

Nevezetesen: vizsgálni a nők helyzetét a jelenben és a közelmúltban. Megkísérelni választ adni arra a kérdésre, hogy mi is történt, illetve történik velünk. Milyen régi-új szerepeket játszunk. Mennyiben változtak: tágultak-e, vagy szűkültek a lehetőségeink. Mit mond rólunk a jog, és mi az, amit ebből a társadalom enged megvalósítani. Érvényesek-e a két nem kapcsolatára vo-

natkozó sémák? Csak a női térfélen található-e a rendszerváltozás vesztesei? Sorolhatnánk vég nélkül a kérdéseket.

Az új kötet szerkezete és részben tartalma is más, mint az 1997-es *Szerepváltozásoké*. Hat fejezetre tagolódik. Az első fejezet – *Nők a rendszerváltás éveiben* – két tanulmányt tartalmaz. *Ferge Zsuzsa: Hogyan hatott a rendszerváltás a nők helyzetére?* címmel a nők objektív és szubjektív helyzetének összehasonlító elemzését nyújtja „a régi »bal« és az új »jobb«” oldali rendszerekben. Megállapításaival és következtetéseivel kortársként és recenzensként mélyen egyetértek. Valóban: „Az államszocializmus sok tekintetben javított a nők helyzetén.” Még akkor is, ha „Az intézkedések mögötti politikai beállítódások... mindig következtetlenné voltak.” Úgy gondolom, a nők munkába áll(it)ásáról folytatott jelenkori viták – történelmietlenek. Mai szempontokat vetítenek vissza egy olyan korszakra, amelyben a létfeltételek a maiakkal még csak össze sem hasonlíthatók. A munkába állást az akkori idők szellemében természetesen áthatotta az ideológia, de valójában arról volt szó, hogy a *dolgozó nő* komoly előnyöket élvezett a háztartásbelivel szemben. Az esetek többségében a nők előtt az a választás állt: otthon maradni szegényen, nélkülözve, rossz körülmények között, vagy munkába állni. Az önálló kereset, a munkaviszonyhoz fűződő szociális juttatások – a tüzelőutalványtól az egészségügyi ellátásig, a gyerekek óvodai felvételétől az üdülésig – és nem utolsósorban a gyári, hideg-meleg vízü zuhanyozó, mikor otthon csak lavórban lehetett mosakodni – a nők nagy tömegeire óriási vonzerőt gyakoroltak. De a munkaviszony nyitott utat a társaskapcsolatokhoz, a továbbtanuláshoz, a társadalmi felemelkedéshez.

Mindazonáltal súlyos örökségként nehezedik ránk, hogy az államszocializmus diktatórikus keretek között egyenjogúsította a nőket, hogy az emancipáció nem járt együtt az emberi- állampolgári jogok érvényesülésével. Olyan terhes örökség ez, amellyel, úgy gondolom, a mai napig nem tudunk megbirkózni.

A rendszerváltás utáni konzervatív kormányok ezzel szemben akkor, amikor a nőknek leginkább az anyaszerepet szánják, a hagyományos családmódelhez kívánnak visszatérni, ahhoz, amely már a nyugat-európai országokban is meghaladott.

Ferge Zsuzsa a társadalmi kapcsolatok változásával összefüggésben az attitűdök változásáról is ír. Jellemző példa erre, hogy 1988-hoz képest 1994-ben a nők nagyobb számban vallják, hogy az anyáknak, főleg a kisgyerekeknek otthon kell maradniuk. Ennek sokféle oka lehet. Új ideológiák hatása, a mai körülmények között a munkavállalás nehézségei stb. Szerepet játszik ebben a gyerekes anyákkal szembeni, rejtett, de nagyon is valóságos diszkrimináció.

Ferge Zsuzsa tanulmányából még feltétlenül meg kell említenünk a rendszerváltás óta különböző baloldali vagy liberális fórumokon újból és újból megfogalmazott kérdést: Miért nincs Magyarországon nőmozgalom?

A kérdés továbbra is kérdés marad.

Ugyanabban a fejezetben olvasható *Lévai Katalin* tanulmánya: *A nőpolitikától az esélyegyenlőségig és vissza* címmel, melyben úgyszintén a nők szemszögéből hasonlítja össze a két rendszert, illetve a létező szocializmus-

ban érvényesülő nőpolitikát a rendszerváltozás utáni, ma úgy tűnik, rövid intermezzót jelentő esélyegyenlőség iránti törekvéssel, amelyet, pontosabban az egyenlő esélyek képviselőjére hivatott intézményt a jelenlegi kormány szüntette meg, hogy visszatérjen a korábbi, a nők problémáit patriarchális és paternalisztikus módon kezelő politikához és az azzal adekvát hivatali apparátushoz. Lévai Katalin teljes joggal írja: „Miközben a világ fejlett régióiban arra törekednek, hogy a nemek közötti esélyegyenlőség politikának minél magasabb szintű képviselője legyen és önálló minisztériumok működjenek e területen, Magyarországon feltalálják az egykori szocialista képződményt. Milyen kár, hogy az sem működött soha.”

Ebben a jelenkori, ránkzúduló információözönben, ami elfedi a valóságos történéseket, a *Nők a munkaerőpiacon* fejezet két tanulmánya éppen a rejtett, de rendkívül fontos társadalmi folyamatokat tárja fel. Szalai Júlia: *Közös csapda / A nők és a szegények* című írása két, eddig egymástól távol álló, külön-külön tárgyalt, mondhatni, legföljebb párhuzamosan létező jelenségről, illetve folyamatról bizonyítja be, hogy összefüggenek, sőt, hogy valójában egymást feltételezik. Az egyik oldalon zajlott az az átrendeződés, ami talán nem csak a recenzens számára ismeretlen. Minthogy ténylegesen ismeretlen a második gazdaság szereplőinek rendszerváltozás utáni sorsa. Csupán az tudható, hogy nem belőlük lett az új vagyonos osztály. Szalai Júlia egyrészt adatokkal bizonyítja, hogy az állásukat veszített nők átigazoltak a szolgáltatási szférába, másrészt, hogy azok, akiknek ez sikerült, a második gazdaság szereplőiből rekrutálódtak. „A ma gombamódra szaporodó szolgáltatások... nem a terciér szektorba való hatékony és intenzív tőkebefektetés... termékei... E szolgáltatások elsöprő többsége alacsony tőkeigényű vállalkozásként képett színre. Olyan kisvállalkozásként, amelynek... szembeötlő sajátja a közvetlen piaci jelzésekre hallatlan rugalmassággal reagáló munkavégzési és munkamegosztási formák kialakítása, a szinte a kizsigerelésig fokozott élőkommunikáció és időráfordítás, a self-made (wo)manek által felhalmozott tudás mobilizálása.” Mindez, „tősgyökeres magyar jelenség... Mint ahogy tősgyökeresen hazai volt annak előképe is... a későszocialista informális gazdaság családi termelési rendszerén nyugvó kiterjedt hálózata.” Nem könnyen hihető, mégis el kell hinnünk, hogy a „tegnapok három műszakban dolgozó ipari segéd- és betanított munkásnői szinte egyik napról a másikra lettek a középosztály divatosan öltözködő, nyaralni járó, felnőtt fejjel újra tanulásba kezdő, gyermekeiket szellemi pályákra juttató asszonyai... míg kellően váltani nem tudó egykori szomszédai, munkatársaik, vagy akár testvéreik egy évtized alatt tartós szegénységbe süllyedtek, őket a riadalom »fölfelé« kergette...” Eközben, a szocializmus utolsó évtizedeiben, „államfüggő” életmódjuk miatt rejtetten bár, de kialakul a leszakadók csoportja, az a réteg, amelyik nem fért hozzá a második gazdasághoz. A rendszerváltozás után az állam kivonul mögülük, szegénységük nyilvánvalóvá válik. A szegények sokféle módon való szegregálódása pedig egyre differenciáltabb szolgáltatásokat tesz szükségessé. Ez az a pont, ahol Szalai Júlia tanulmányának szereplői találkoznak: „a szegényeket a lecsúszásban és a szociális szolgáltatásokra beáramló nőket a megkapaszkodásban (illetve a felemelkedésben) ugyanazok a strukturális mechanizmusok tartják fogva. Csakhogy... érdekeltségeik éppen ellentéte-

sek.” Ennek az alapvető érdekellentétnek a feloldása egy „szociális Európa megteremtésén munkálkodó teoretikusok, politikusok, szociálpolitikusok” jövőbeli feladata.

A fejezet másik tanulmánya *Laki László: A tartós munkanélküliség, a nők és a család* címmel egy a munkanélküli nők foglalkoztatására irányuló, jó szándékú kísérlet kudarcáról szól. A színhely egy meglehetősen elmaradott régió, Kunhegyes, az időpont 1994, az üzem, amelyet a helyi önkormányzat kezdeményezésére létrehoztak, átmenet a szociális foglalkoztató és a tényleges piaci tevékenységet folytató termelési egység között. A kudarc minden valószínűség szerint e felemás megoldásnak a következménye.

A harmadik, az *Átlépés a közszférába* című részben olvasható *Kiss Róbert* árnyalt, sokrétűen adatolt, nemzetközi összehasonlításokat tartalmazó elemzése: *Nők a közéletben, '99*, amely teljes egyértelműséggel bizonyítja e vonatkozásban a jelenkori hazai társadalom elképesztő elmaradottságát.

A negyedik fejezet címe *Az Európai Unió elvárásai – hazai jogalkotás*. E témakörrel három szerző foglalkozik. *Gyulavári Tamás* írta *A férfiak és nők közötti esélyegyenlőség a jogharmonizáció tükrében* című tanulmányt, *Nacsa Beáta: A hátrányos megkülönböztetés tilalma a magyar joggyakorlatban* címűt, míg *Peszlen Zoltán a Próbapaper a diszkrimináció ellen* címmel adja közre a nevezetes ügyről készült eseteleírását. Csak remélhetjük, hogy ez a precedens per nem marad magányos eljárás a hazai joggyakorlatban.

Újabb fejezet a *Nők sajátos élethelyzetekben. Széman Zsuzsa: Az idősödő nők problémái – szerepük a magyar társadalomban* témakörével foglalkozik. Tanulmányából világosan kiderül: az, hogy a férfiakénál hosszabb kort élünk meg, nem tiszta haszon, inkább negatív hozadéka van, betegségek, magány, szegénység. Mégis, az idős nők a kis nyugdíjuktól is gyakran segítik a családjukat és míg bírják erővel, fizikai segítséget nyújtanak a náluk elesettebb időseknek.

Értekes és érdekes *Diósi Ágnes: A cigány nő szerepváltozásai* című, roma nőkről készült néprajzi-antropológiai jellegű írása.

Tóth Olga: Erőszak a családban címmel megdöbbentő adatokat közölve számol be a magyar szociológiában is úttörő kutatásairól.

Végül a *Jogszabályok* című fejezetben *Szabó Szilvia: A nők helyzetét érintő fontosabb jogszabályi változásokról* ad jól használható összesítést.

Mindent összevéve: a *Vegyesváltó* szociológiai ismeretanyaga, valamint a benne közölt jogszabálygyűjtemény révén forrásértékű. Biztos vagyok benne, hogy nem csak a mának szól. Remélhetőleg szerencsésebb utódaink a távolabbi jövőben is haszonnal forgathatják.